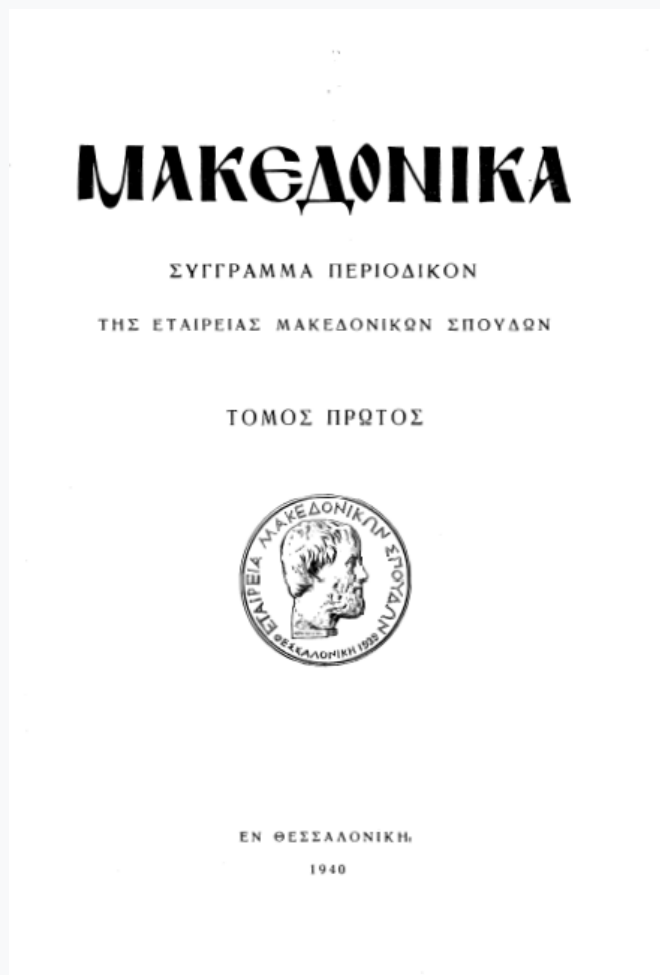

Makedonika

Vol 1

Η Δυτική Μακεδονία, ο Πολιτισμός της και ο Πλούταρχος

Α. Δ. Κεραμόπουλλος

doi: [10.12681/makedonika.9117](https://doi.org/10.12681/makedonika.9117)

Copyright © 2016, Α. Δ. Κεραμόπουλλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Κεραμόπουλλος Α. Δ. (2017). Η Δυτική Μακεδονία, ο Πολιτισμός της και ο Πλούταρχος. *Makedonika*, 1, 24–37.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.9117>

Η ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

Εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Φιλίππου Β' βασιλέως τῆς Μακεδονίας, εὐρίσκομεν δύο *Εὐρυδίκας* ἐχούσας πρὸς αὐτὸν στενὴν σχέσιν· ἡ μία ἦτο ἡ μήτηρ του, ἡ δὲ ἄλλη ἦτο σύζυγός του ἢ ἀκριβέστερον μία τῶν ἑπτὰ συζύγων του, ὧς γνωρίζομεν.

Ἡ μήτηρ του Εὐρυδίκη ἦτο θυγατριδῆ, ἥτοι ἐκ θυγατρὸς ἐγγονῇ τοῦ Ἀρριβαίου (Θουκ. 4, 79. 83. 124 ἐξ.) ἢ Ἀρραβαίου (Ἀριστ. 5, 1311 β. Στράβ. 7, 326) υἱοῦ τοῦ Βρομεροῦ (= βροντεροῦ) καὶ βασιλέως τῶν Λυγκηστῶν καὶ τῆς Λύγκου ἢ Πελαγονίας, ἥτοι τῆς περὶ τὴν σημερινὴν Φλώριναν καὶ τὸ Μοναστήριον χώρας, θυγάτηρ δὲ τοῦ βασιλέως τῶν Ὀρεστών Σίρρα (Ἀριστοτ. ξ. α.) ἢ Ἴρρα (Στράβ. ξ. α.), ὅστις ἦτο πιθανῶς διάδοχος τοῦ Ἀντιόχου (Θουκ. 2, 80) βασιλέως τῆς Ὀρεστίδος ἥτοι τῆς περὶ τὴν Καστορίαν χώρας¹), εἶχε δὲ νυμφευθῇ τὴν θυγατέρα ἐκείνην τοῦ γείτονός του βασιλέως Ἀρραβαίου, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα δὲν γνωρίζομεν. Ἐκ τῆς Ὀρεστίδος δὲ κατήγετο καὶ ὁ στρατηγὸς Λεοννάτος «κατὰ γένος προσήκων τῇ Φιλίππου μητρὶ» (Σουΐδ. ἐν λ.).

Ταύτης λοιπὸν καὶ τοῦ Ἴρρα θυγάτηρ ἦτο ἡ μήτηρ τοῦ Φιλίππου, σύζυγος δὲ τοῦ Ἀμύντου Γ' καὶ μάμμη τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Περὶ τῆς Εὐρυδίκης ταύτης ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν ἀναθηματικοῦ ἐπιγράμματος ἀδεσπότου, ὅπερ ἐσώθη ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (Ἡθ. 14 Α ἐξ.):

*Εὐρυδίκη Ἴρρα πολιήτισι τόνδ' ἀνέθηκε
Μούσαις εὖιστον ψυχῇ ἐλοῦσα πόθον·
Γράμματα γάρ, μνημεῖα λόγων, μήτηρ γεγονυῖα
Παίδων ἡβόντων, ἐξεπόνθησε μαθεῖν.*

Ἀντὶ τοῦ Ἴρρα πολιήτισι τὰ χειρόγραφα εἶχον Ἱεραπολιῆτις, ὅπερ ὀρθῶς διώρφωσεν ὁ Wilamovitz ἐν *Hermes* 1919, 71 ὡς ἀνωτέρω κεῖται.

---

1. Ἐν τῇ ἐμῇ Ἐπιτόμῃ Ἱστορίας τοῦ Φιλίππου (1935) σ. 5 καὶ ἐν «Τί εἶναι Κουτσόβλαχοι» (1939), σ. 49, ἐσχέτισα τὸν Ἴρραν καὶ τὴν Εὐρυδίκην πρὸς τὴν Ἑλίμειαν κατὰ τὸν GRYER, *Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II* σελ. 80 ἐξ.

Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο διδάσκει ἡμᾶς σπουδαῖα πράγματα. Ὅτι δηλ. ἡ Εὐρυδίκη, κόρη βασιλέως, εἶχεν ἀνατραφῇ χωρὶς νὰ διδαχθῇ γράμματα καὶ ὅτι τοιαύτη οὕσα ἐκρίθη ὅμως ἀξία νὰ νυμφευθῇ τὸν βασιλέα Ἀμύνταν (393/2 — 370/9)¹), ὅστις ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς τέσσαρα τέκνα, Ἀλέξανδρον, Εὐρυνόην, Περδίκκαν καὶ Φίλιππον τὸν πατέρα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὅτε δὲ ἦσαν οἱ παῖδες ἔφηβοι, τότε ἡ Εὐρυδίκη κατελήφθη ὑπὸ φιλομαθοῦς πόθου καὶ ἐκοπίασε νὰ διδαχθῇ γράμματα, διὰ τῶν ὁποίων παραδίδονται εἰς τὴν μνήμην καὶ ἀπαθανατίζονται οἱ λόγοι. Διὰ ταῦτα ἀφιέρωσε τοῦτον ἐδῶ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο τὸ ἐπίγραμμα. Τί ἀκριβῶς ἦτο τὸ ἀφιέρωμα καὶ ποῦ ἐστήθη, οὔτε τὸ ἐπίγραμμα διδάσκει οὔτε ἄλλοθεν γνωρίζομεν. Ἰσως ἦτο τρίπους, ἴσως μᾶλλον ἦτο ἄλλο τι ἀνάθημα ἀρσενικοῦ ὀνόματος (« τόνδε »), σχέσιν δ' ἔχον πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰς Μούσας.

Ἡ ἀγραμματωσύνη τῆς βασιλοπαιδος Εὐρυδίκης, ἥτις κατέληξε νὰ γίνῃ βασίλισσα, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ. Ὁ πολιτισμός τῆς Μακεδονίας εἰς τὰς δυτικὰς μάλιστα ὀρεινὰς ἡγεμονίας τῆς Λύγκου, τῆς Πελαγονίας, τῆς Ὀρεστίδος, τῆς Ἐλιμίας καὶ τῆς Ἑορδαίας, ἦτο καθυστερημένος σφόδρα μέχρι τοῦ Φιλίππου τοῦλάχιστον. Ἀπὸ Φιλίππου ὅμως ἡ κατάστασις μετεβλήθη· διότι, καθὼς λέγει ὁ Ἀλέξανδρος περὶ τοῦ πατρὸς του (Ἀρριαν. ἀνάβ. 7, 92), οὗτος « παραλαβὼν ἡμᾶς (τοὺς Μακεδόνας) πλανήτας καὶ ἀπόρους, ἐν διφθέραις τοὺς πολλοὺς νέμοντας ἀνὰ τὰ ὄρη πρόβατα ὀλίγα καὶ ὑπὲρ τούτων κακῶς μαχομένους Ἰλλυριοῖς καὶ Τριβαλλοῖς καὶ τῆς ὁμόροις Θορράϊν, χλαμύδας μὲν ἡμῖν ἀντὶ τῶν διφθερῶν φορεῖν ἔδωκεν, κατήγαγε δὲ ἐκ τῶν ὄρων εἰς τὰ πεδία, ἀξιομάχους καταστήσας τοῖς προσχώροις τῶν βαρβάρων, ὥς μὴ χωρίων ἔτι ὀχυρότητι πιστεύοντας μᾶλλον ἢ τῇ οἰκείᾳ ἀρετῇ σφῆζεσθαι, πόλεων τε οἰκήτορας ἀπέφηνε καὶ νόμοις καὶ ἔθεσι χρηστοῖς ἐκόσμησεν » κ.λ.π.

Τοὺς λόγους τούτους τοῦ Ἀρριανοῦ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Φιλίππου ἀναπτύσσων ἐγὼ ἐν Classical studies presented to Ed. Capps Princeton, 1936, σ. 201 ἐξ. λέγω, ὅτι οἱ λόγοι ἐκεῖνοι « ἐξάιρουσι τὴν ρηθεῖσαν πολιτικὴν τοῦ ἀνδρὸς πρῶτον μὲν διὰ τὰ πολεμικὰ ἀποτελέσματα, ἐπειδὴ οἱ Μακεδόνες ἐγένοντο ἀξιόμαχοι πρὸς τοὺς βαρβάρους γείτονας, δεύτερον δὲ διὰ τὰ ἐκπολιτιστικὰ ἀγαθὰ, ἐπειδὴ οἱ Μακεδόνες, γενόμενοι κατὰ τοικοὶ πόλεων, ἐγνώρισαν ἀστικὸν βίον καὶ σεβασμὸν πρὸς τὰ δικαιώματα

1. Περὶ τῆς διαρκείας τῆς βασιλείας τοῦ Ἀμύντου τούτου, τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους αὐτῆς καὶ περὶ τῶν συναφῶν πρὸς τὴν ἀνάληψιν τοῦ θρόνου γεγονότων συμφωνῶ μετὰ τοῦ GRYNΞ ἔ. ἄ. σελ. 105 ἐξ. Πρβλ. BELOCH, Griech. Gesch. III 2 σελ. 57 ἐξ. 65 ἐξ. ὁσάκις δὲν ἐκθέτω ἰδίαν γνώμην. Ἀποσιωπῶ δὲ τὰς περὶ τοῦ θρόνου ἐριδας καὶ τὴν πιθανὴν μεσοβασιλείαν τοῦ Ἀργείου, ἐπειδὴ ἀποβλέπω μόνον εἰς τὴν ὅλην ἔκτασιν τοῦ βίου τοῦ Ἀμύντου.

καὶ τὰ ἀγαθὰ ἀλλήλων, ἐν ᾧ πρότερον εἶχον συνηθείας ὄχι χρηστάς, ἀλλ' ἀναμιμνησκούσας τὰς ἀναλόγους συνηθείας τῶν Θρακῶν, οἵτινες ὑπελάμβανον (Ἡρόδ. 5,6· Kazarow, Beitr. zur Kulturgesch. der alten Thraker 1916, 16 ἐξ.) «ἀργὸν εἶναι κάλλιστον, γῆς δὲ ἐργάτην ἀτιμότατον· τὸ ζῆν ἀπὸ πολέμων καὶ ληιστύος κάλλιστον», ὡς καὶ τοὺς τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος χρόνους, καθ' οὓς οἱ Ἕλληνες (Θουκ. 1, 2) «νεμόμενοι τὰ αὐτῶν ἕκαστοι ὅσον ἀποζῆν καὶ περιουσίαν χρημάτων οὐκ ἔχοντες οὐδὲ γῆν φυτεύοντες, ἀθλητὸν δὲ ὅποτε τις ἐπελθὼν καὶ **ἀτειχίστων ἄμα ὄντων** ἄλλος ἀφαιρῆσεται, τῆς τε καθ' ἡμέραν ἀναγκαίου τροφῆς πανταχοῦ ἂν ἡγούμενοι ἐπικρατεῖν, οὐ **χαλεπῶς ἀπανίσταντο** (Ἄρχ. πλανήτας) καὶ δι' αὐτὸ οὐτε **μεγέθει πόλεων ἰσχυρὸν οὔτε τῇ ἄλλῃ παρασκευῇ**». Ἐπειδὴ δὲ ὁ πολιτισμὸς ἐν τῇ μεσογαίᾳ Μακεδονίᾳ θὰ ἦτο καθυστερημένος ἐπὶ Φιλίππου, ὅσον περίπου τῶν Ὀξολῶν Λοκρῶν καὶ τῶν Αἰτωλῶν καὶ Ἀκαρνάνων πεντήκοντα περίπου ἔτη πρότερον (Θουκ. 1,5), πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι, ὡς ἐκείνοι, εἰς παλαιότερον δὲ χρόνον καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες (Θουκ. 1,6), οὕτω μέχρι τοῦ Φιλίππου καὶ οἱ Μακεδόνες θὰ ἐσιδηροφόρουν (πρβλ, Beloch, GG² III, 1 469) «**διὰ τὰς ἀφράκτους τε οἰκῆσεις καὶ οὐκ ἀσφαλεῖς παρ' ἀλλήλους ἐφόδους καὶ ξυνήθη τὴν δίκαιαν μεθ' ὅπλων ἐποίησαντο ὥσπερ οἱ βάρβαροι**», ὅτε «τὰ **ἔθνη καὶ οἱ νόμοι**» τῶν δὲν ἦσαν «**χρηστοί**».

Ἡ μεταβολή, ἣν ἐπῆνεγκεν ὁ Φίλιππος εἰς τὸν βίον τῶν Μακεδόνων, ἐξικνεῖται μέχρι τῆς ἀλλαγῆς τῆς ἀμφιέσεως· ἂν δὲ ἡμεῖς σήμερον δὲν δυνάμεθα νὰ σταθμίσωμεν προσηκόντως τὴν σημασίαν τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου καὶ ἐκλαμβάνομεν τοὺς περὶ αὐτοῦ λόγους τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς ῥητορικὴν λεπτομέρειαν, ὑπενθυμίζω πάλιν τὸν Θουκ. I, 6, ₈, ὅστις δὲν ἀπηξίωσε νὰ μνημονεύσῃ, ὅτι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν ἡὺ τοῦ πολιτισμοῦ, παύσαντες νὰ σιδηροφορῶσι, μετέβαλον καὶ τὴν ἐνδυμασίαν αὐτῶν φοροῦντες ἔκτοτε «**χιτῶνας λινοῦς**» καὶ κοσμούμενοι πολλαχῶς [καὶ τώρα δὲ ἡ εἴσοδος ἐκαστοῦ τμήματος τοῦ ἔθνους ἡμῶν εἰς τὸν προηγμένον παγκόσμιον πολιτισμὸν συνδυάζεται καὶ πρὸς ἀλλαγὴν τῆς ἐνδυμασίας αὐτοῦ. Αἱ παλαιαὶ στολαὶ καταργοῦνται καὶ ἐμφανίζονται μόνον εἰς τὰς ἀρχαῖζούσας παραστάσεις τοῦ Παναθηναϊκοῦ σταδίου μετὰ τῶν μυκηναϊκῶν, τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν καὶ τῶν βυζαντινῶν στολῶν].

Ὡστε τὸ ἔργον τοῦ Φιλίππου εἶχε βαθεῖαν ἐκπολιτιστικὴν σημασίαν καὶ ἐξησφάλισε γεωργικωτέραν τὴν ἐξέλιξιν τῶν μέχρι τότε μᾶλλον ποιμενικῶν ἀνθρώπων, ἡμπέδωσε τὸν ἀστικὸν βίον τὸν εὐνοοῦντα τὰς τέχνας καὶ τὸν ἀμοιβαῖον σεβασμὸν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἀλληλεγγύην καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ· ἂν δὲ δὲν ἐπῆρχετο τὸ ἔργον τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ εἰς Μικρὰν Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον διαρροὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας, ἵνα γίνῃ στήριγμα τῶν ἐκεῖ Μακεδονικῶν δυναστειῶν, πιστεύω, ὅτι ἡ χώρα αὕτη ὡς χωρευτήριον ἡθῶν καὶ ῥοπῶν χερσαίου καὶ συνεχοῦς λαοῦ θὰ ἀνέπτυσσε πο-

λιτισμόν, οἷον ἐφαντάζετο ὁ Erneste Rénan διὰ τὸ προσεχὲς μέλλον της, ὅταν εἰς τὸ βιβλίον του Ἀπόστολος Παῦλος (ἐλλ. μετάφρ. Γ. Βουτσινᾶ) τόμ. Α' κεφ. 6 σελ. 157 ἐξ. λέγη ἐν ἄλλοις: « ἡ Μακεδονία θὰ ὁμοιάσῃ μίαν ἡμέραν μὲ τὴν Ἑλβετίαν ἢ τὴν μεσημβρινὴν Γερμανίαν ». Νομίζω δέ, ὅτι τοιαύτην τινὰ σημασίαν ἀπέδιδεν εἰς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος πολιτικὴν τοῦ πατρὸς του ὁ Ἀλέξανδρος, ἐπαινῶν αὐτὸν καὶ καυχώμενος, ὥς ἐκαυχῶντο οἱ Ἀθηναῖοι, διότι πρῶτοι καλλιεργήσαντες τοὺς δημητριακοὺς καρποὺς καὶ διδάξαντες τὴν γεωργίαν ἐγένοντο αἴτιοι νὰ μὴ ζῶσι « θηριωδῶς » οἱ ἄνθρωποι (Ἰσοκρ. Πανηγυρ. 28 Bull. de corresp. Hellen. XXIV. 1900, 96. [Nilsson, Rev. de l'hist. et de philosophie religieuse, Strasburg, σ. 134, 136. Annuaire de l'Inst. de philol. et d'hist. IV 1936, 368]), ἀλλὰ νὰ ἀναπτύξωσιν ἐδραῖον βίον θεραπεύοντα τὰς τέχνας καὶ γεννῶντα τὸν πολιτισμόν.

Τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐκπολιτιστικῶν καὶ πολιτικῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ πατρὸς του ἠδύνατο νὰ κάμῃ ὁ Ἀλέξανδρος, διότι ἀναμφιβόλως θὰ εἶχε γνωρίσει τὸν Θουκυδίδην. Ἐπειδὴ ὅμως εἰκοσαετὴς ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον καὶ κατελήφθη ὑπὸ βαρυτάτων καθηκόντων, εἶναι πιθανόν, ὅτι τὴν γνῶσιν τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ ἔχρεώσται εἰς τὸν σοφὸν Ἀριστοτέλην, διδάσκαλόν του ἀπὸ τοῦ 342 - 335 [ἢ μᾶλλον ἐπὶ 3 περίπτου ἔτη Wilcken, Alexander der Grosse 48, 51]. Θὰ ἦτο ὅμως ἄπορον, ἂν μόνον δάνειον σοφίαν μετέδιδεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον τοιοῦτος διδάσκαλος· διὰ τοῦτο ὑπομιμνήσκομεν, ὅτι οὗτος γινώσκει, ὅτι οἱ « ἀργότατοι » ἄνθρωποι ἦτοι οἱ μὴ καλλιεργοῦντες τὰς τέχνας καὶ ὑπολειπόμενοι ἐν τῷ πολιτισμῷ εἶναι οἱ νομάδες καὶ ὅτι οἱ βίοι τῶν πεπολιτισμένων ἀνθρώπων εἶναι ἀνάμεικτοι, (Ἀριστοτ. Πολιτ. I 1256 α 30 ἐξ. 1256 β 1 ἐξ. πρβλ. 1261 α 22), δικαιοτάτη δὲ εἶναι ἡ γεωργία καὶ « βέλτιστος ὁ δῆμος ὁ γεωργικὸς » (1318 β ἐξ. 1343 α 27), οἱ δὲ πόλεμοι πρέπει νὰ γίνωνται πρὸς τὰ θηρία καὶ τοὺς βαρβάρους (125 β πρβλ. Ἰσοκρ. Παναθην. 163).

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀριστοτέλης ὁμῆλιξ σχεδὸν ὦν τοῦ Φιλίππου συνανέτραφη καὶ συνανέστράφη μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ αὐτῇ τῆς Πέλλης (Ἀθῆν. XI, 119, Wilcken ἔ. ἀ. 26), ἀφ' οὗ ὁ πατὴρ του Νικόμαχος ἦτο ἰατρὸς τοῦ Ἀμύντου ἦτοι τοῦ πατρὸς τοῦ Φιλίππου, ἔπεται, ὅτι ὁ Φίλιππος ἐγίνωσκε καλῶς τὴν σοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ θὰ παρηκολούθει τὰ ὥριμα διδάγματα αὐτοῦ, ὅτε τιμῆς ἕνεκα καὶ φιλίας εἶχε μετακαλέσει αὐτὸν ὥς διδάσκαλον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὥστε ἦτο μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους οὐχ ἥττον ἢ ὁ Ἀλέξανδρος.

Ἄλλ' ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος ἔκρινε τὸ ἔργον τοῦ πατρὸς του, ἦτο ἤδη βασιλεὺς τῆς Περσίας καὶ ἐγνώριζε τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα τοῦ Περσικοῦ κράτους, ὅπερ ἠνῴει τὰς κατὰ τοῦ νομαδισμοῦ στρεφόμενας ἀσχολίας καὶ τὰς φυτείας τὰς παρακολουθούσας τὸν ἐδραῖον βίον καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ πολιτισμόν. Τοῦτο τὸ πρᾶγμα ἦτο

γνωστὸν ἤδη πρότερον καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἢ κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Δαρείου (494 π. Χ.) τοῦ υἱοῦ του Ὑστάσπου πρὸς τὸν Γαδάταν (BCH, 1889, 529 ἐξ. Dittenberger Sylloge³, 22) καὶ ἐπεδοκιμάζετο ὑπὸ τοῦ Σωκράτους κατὰ τὸν Ξενοφῶντα Οἶκον. IV, 4,8,21 ἐξ. V. I ἐξ. 17 («καλῶς δὲ κακεῖνος εἶπεν, ὃς ἔφη τὴν γεωργίαν τῶν ἄλλων τεχνῶν μητέρα καὶ τροφὸν εἶναι»)· πρβλ. Κύρ. Παιδ. 5,4,24. Τοιαῦτα δὲ διδάγματα δὲν ἦσαν ἄγνωστα οὔτε εἰς τὸν Ἀριστοτέλην οὔτε εἰς τὸν Φίλιππον οὔτε ἐπομένως εἰς τὸν Ἀλέξανδρον. Διεσώθη δ' εἰς ἡμᾶς ἡ μαρτυρία, καθ' ἣν καὶ οἱ Μακεδόνες κατεφύτευσάν ποτε τοῦλάχιστον τὴν ἄμπελον ἐν Σουσίδι καὶ Βαβυλῶνι (Στράβ. 15,731), ὡς εἶχον πράξει καὶ οἱ Πέρσαι ἐν Δαμασκῷ (*Αθήν. 1,28 d [πρβλ. καὶ Wilcken ἔ. ἄ. 50 ἐξ. Ἐπιστημολόγος 1932 σ. 72]).

Ἡ ἀνωτέρω εἰκὼν τῆς πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου κοινωνικῆς καταστάσεως καὶ τῆς βαθμίδος τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Μακεδονίᾳ συμπληροῦται ὑπὸ τοῦ ἐπιγράμματος τῆς Εὐρυδίκης· διότι ἡ ἀγραμματωσύνη τῆς περιγικίσεως ταύτης δεικνύει, ὅτι ὄχι μόνον ἐν ταῖς ἡγεμονίαις τῆς ἄνω Μακεδονίας, στερουμέναις πόλεων καὶ κατὰ μικρὰς κώμας ὥκισμέναις ἐν λυπρᾷ καὶ ἀγόνῳ χώρᾳ (ὄρα Κεραμοπούλλου Ἀρχ. Ἐφημ. 1932, 104 ἐξ. Ἑλληνικά 7, σ. 53 καί: Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι σελ. 56 ο, 106 ι), ἐδέσποζεν ἀμάθεια εἰς τε τὰς κατωτέρας τοῦ πλήθους τάξεις καὶ τὰς ἀνωτέρας μέχρι καὶ τοῦ ἡγεμονεύοντος οἴκου, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐν τῇ πρωτευούσῃ Πέλλῃ ἡ κατάστασις δὲν ἦτο πολὺ καλντέρα, ἀφ' οὗ οὐδαμῶς ἐκωλύθη ὁ Ἀμύντας εἴτε ὡς βασιλόπαις εἴτε μᾶλλον ὡς βασιλεὺς ἤδη νὰ λάβῃ ὡς δευτέραν σύζυγόν του (πρώτη ἦτο ἡ Γυναιὰ Iustin. VII, 4 ἐξ.) τὴν ἀγράμματον Εὐρυδίκην καὶ νὰ ἀνυψώσῃ αὐτὴν εἰς βασιλίσσαν τῆς ὅλης Μακεδονίας. Ὁ Ἀμύντας ἐκ τῆς πρώτης του συζύγου εἶχε γεννήσει τρεῖς υἱούς, Ἀρχέλαον, Ἀριδαῖον, Μενέλαον, ἐκ δὲ τῆς δευτέρας, τῆς Εὐρυδίκης, τοὺς ὀνομασθέντας ἀνωτέρω τρεῖς υἱούς καὶ μίαν θυγατέρα. (Justin. ἔ. ἄ. Beloch ἔ. ἄ. 67).

Ἄν θελήσωμεν νὰ ἀναπαραστήσωμεν ἐν τινι μέτρῳ τὴν εἰκόνα τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀμύντου καὶ τῆς Εὐρυδίκης, πρέπει νὰ μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ βασιλεὺς Περδίκκας¹⁾ καὶ μάλιστα ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀρχέλαος (413-399 π. Χ.) εἶχον πρῶτῳ ἐλκυσθῇ ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ἦλθον εἰς ἐπαφὴν πρὸς ἄνδρας σοφοὺς καλέσαντες μάλιστα αὐτοὺς εἰς τὴν Μακεδονικὴν αὐλήν· οὕτω ὁ μὲν Περδίκκας ἐκάλεσε τὸν διθυραμβοποιὸν Μελανιππίδην καὶ τὸν μέγαν ἱατρὸν Ἱπποκράτην, ὁ δὲ Ἀρχέλαος προβάς περαιτέρω ἐθέσπισεν ἀγῶνας γυμνικοὺς καὶ μουσικοὺς ἐν Δίῳ πρὸς τιμὴν τῶν Μουσῶν καὶ τοῦ Διὸς, ἐκάλεσε δὲ εἰς τὴν Πέλλαν ἄλλους τε καὶ τὸν περίφημον Μιλήσιον μουσικὸν Τιμόθεον, τὸν Σάμιον ἐπικὸν Χοιρίλον, τὸν Ἀθη-

1. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ σύγχρονος αὐτῷ βασιλεὺς τῆς Ἡπείρου Θαρύπας. Iustin. Πλούτ. Πύρρ. 1. Beloch G. G. III, I σ. 23-24.

ναῖον τραγικὸν Ἀγάθωνα, τὸν γέροντα ἤδη Εὐριπίδην, ὅστις, ὡς φαίνεται, ἐτελεύτησε τότε ἐν Μακεδονίᾳ, συνθέσας τραγωδίαν ἐπώνυμον τοῦ Ἀρχελαοῦ καὶ τὰς Βάκχας, αἵτινες, ὑμνοῦσαι τὰ κάλλη τῆς Μακεδονίας, ἦσαν προωρισμένοι πιθανῶς διὰ τὸ θέατρον τῆς Πέλλης ἢ τοῦ Δίου. Ὁ Ζεῦξις ἐκόσμησε τὰ ἀνάκτορα τῆς Πέλλης, ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος Εὐφραῖος εἶχε μεγάλην δύναμιν ἐν τῇ αὐτῇ, ἡ φήμη ἔφερε τὴν Μακεδονικὴν αὐτὴν ὡς εὖνον πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ μαθηματικά, ἀριστοκρατικῶν δ' οἰκῶν γόνοι ἐμφανίζονται συγγραφεῖς ὡς ὁ Ἀντίπατρος ὁ υἱὸς τοῦ Ἰολάου, στρατηγός, καὶ ὁ Πτολεμαῖος ὁ υἱὸς τοῦ Λάγου, στρατηγὸς ὡσαύτως (πρβλ. Beloch III, I 23 ἐξ. 470 ἐξ. Geyer ξ. ἀ. 76, 97, 138 ἐξ.).

Ὁ Ἀμύντας Γ', ὁ υἱὸς τοῦ Ἐρριδαίου ἢ Ἀρριδαίου (Dittenberger Sylloge inscript. ^s 135, 157 Geyer ξ. ἀ. 111), ὁ σύζυγος τῆς Εὐρυδίκης θὰ εἶχε γεννήσει τὸν πρῶτον ἐκ τῆς Γυγαίας υἱὸν Ἀρχελαον ζῶντος τοῦ βασιλέως Ἀρχελαοῦ καὶ πρὸς τιμὴν τούτου θὰ εἶχεν ὀνομάσει αὐτὸν ὁμώνυμον, ἐπομένως ἐγνώρισεν ἐκ τοῦ συνέγγυς τὰ φιλόμουσα καὶ προοδευτικὰ αὐτοῦ αἰσθήματα καὶ ἔργα καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ὑπέστη ἐπίδρασιν ἐξ αὐτῶν. Νυμφευθεὶς εἰς πρῶτον γάμον τὴν Γυγαίαν καταγομένην ἐκ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Μακεδονίας, ὡς δεικνύει τὸ ὄνομά της (Beloch III, II 62, 66), πῶς ἀπέπεμψε αὐτήν, ὅτε ἀνῆλθεν ἐπὶ τὸν θρόνον τῷ 393/2, καὶ ἐνυμφεύθη τὴν ἀγράμματον Εὐρυδίκην ἐξ Ὁρεσίδος;

Νομίζω ὅτι πολιτικοὶ λόγοι συνετέλεσαν, ὥστε νὰ γίνῃ ὁ γάμος οὗτος. Ἡ κεντρικὴ Μακεδονικὴ δυναστεία πολλάκις ἔνεκα τοιαύτης αἰτίας συνεδέθη δι' ἀγχιστείας πρὸς τοὺς ἡγεμονεύοντας οἴκους τῆς Ἀνω Μακεδονίας ἢ καὶ τῆς Θράκης. Ἐχομεν μάλιστα παραπλήσιον παράδειγμα τὸ τῆς Γυγαίας θυγατρὸς τοῦ Ἀμύντα τοῦ Α', βασιλεύσαντος περὶ τὸ 500 π. Χ., καὶ ἀδελφῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' τοῦ Φιλέλληνος, ἣτις ὑπανδρεύθη τὸν Πέρσην Βουβάρην (Ἡρόδ. 5, 21. 8, 136. Justin. 7, 3). Ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' Στρατονίκη ὑπανδρεύθη τὸν Θρᾷκα Σεύθην (Θουκ. 2, 101), ὁ δ' Ἀρχελαός (Ἀριστοτ. πολιτ. 1311β) « τῶν θυγατέρων . . . τὴν μὲν προτέραν, κατεχόμενος ὑπὸ πολέμον πρὸς Ἰρραν καὶ Ἀρράβαιον ἔδωκε τῷ βασιλεὶ τῷ τῆς Ἑλιμείας » (= Κοζάνη - Γρεβενά). Ἐχων τὴν Ἑλίμειαν σύμμαχον ἠδύνατο νὰ ἀντεπεξέλθῃ πρὸς Ἰρραν καὶ Ἀρράβαιον ἥτοι πρὸς τὰς ἄλλας δύο ἰσχυράς τῆς Ἀνω Μακεδονίας ἡγεμονίας, τὴν τῆς Ὁρεσίδος καὶ τὴν τῆς Λύγκου ἢ Πελαγονίας. Εἰς πάσας ταύτας τὰς περιπτώσεις ὁ γάμος εἶχεν αἰτίαν πολιτικὴν. Διὰ τοιαύτην αἰτίαν λοιπὸν νομίζω, ὅτι καὶ ὁ Ἀμύντας ἀπέπεμψε τὴν πρώτην σύζυγόν του Γυγαίαν, καίπερ ἀνήκουσαν εἰς τὴν γενεὰν τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, καὶ ἔλαβε τὴν Εὐρυδίκην ἐκ τῆς Ὁρεσίδος. Ὁ γάμος οὗτος ἴσως ἐκλείσει τὴν περίοδον τῆς ἐχθρας καὶ τοῦ πολέμου, ὅστις ἐχώριζε τὸ κεντρικὸν Μακεδονικὸν κράτος ἀπὸ τῶν δυτικῶν Μακεδονικῶν ἡγεμονιῶν τῆς Λύγκου καὶ τῆς Ὁρεσίδος. Ὁ μὲν Ἀρχελαός εἶχε συγκα-

τήσει ἐν φιλίᾳ τὸν βασιλέα τῆς Ἑλιμείας δούς αὐτῷ τὴν ἀδελφήν του, ὃ δὲ Ἀμύντας προσφκειώθη καὶ τὸν Ἰορραν τῆς Ὁρεσιτίδος λαβὼν σύζυγον τὴν θυγατέρα του. Ἀλλὰ ταύτης ἡ μήτηρ ἦτο κόρη τοῦ Ἀρραβαίου ἡγεμόνος τῆς Λύγκου, ὥστε ὁ Ἀμύντας ἐγένετο οὕτω γαμβρὸς ἀμφοτέρων τῶν μέχρη πρὸ μικροῦ ἐχθρῶν τοῦ κράτους του. Ἡ Εὐρυδίκη ἦτο ἀγράμματος καὶ ἦτο ἡ ἰδιότης αὕτης μειονέκτημα διὰ τὸν βασιλέα τῆς προοδευτικῆς Μακεδονικῆς αὐλῆς, ὅστις πρὸς τούτοις ἔχανε καὶ τὴν πρώτην του σύζυγον. Ἀλλὰ τὸ πολιτικὸν κέρδος ἦτο μέγα, ἡ εἰρήνη τοῦ κράτους ἡμπεδοῦτο καὶ μετ' αὐτῆς ὁ θρόνος τοῦ Ἀμύντου.

Ὁ γάμος οὗτος τοῦ Ἀμύντου ἐγένετο πιθανῶς, ὅτε οὗτος ἐκινδύνευσε νὰ ἀπολέσῃ ἅπαν τὸ κράτος του ἐμπλακεὶς εἰς πόλεμον πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς (Justin. 7, 4, «cum Illyriis deinde et Olynthiis gravia bella gessit»). Ὁ Ἰουστινὸς λέγει ταῦτα, ἀφ' οὗ πρότερον ἐμνημόνευσε τῶν δύο γάμων τοῦ Ἀμύντου. Ἡ ἐκθεσίς του αὕτη δὲν φαίνεται τηροῦσα χρονολογικὴν τάξιν, ἐπειδὴ τάσσει πρῶτον τὸν γάμον καὶ τὰ τέκνα μετὰ τῆς Εὐρυδίκης, δεύτερον τὸν γάμον καὶ τὰ τέκνα μετὰ τῆς Γυνγαίας καὶ τρίτον τοὺς πολέμους πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ τοὺς Ὀλυνθίους, ἐν ᾧ ἔπρεπε νὰ εἴπῃ πρῶτον τὸν γάμον τῆς Γυνγαίας, δεύτερον δὲ τοὺς πολέμους καὶ τρίτον ἐν συναφείᾳ καὶ συναρτήσει πρὸς τὸ δεύτερον τὰ περὶ τῆς Εὐρυδίκης. Πῶς ὁ Ἀμύντας ἐξέκλινε τὸν ἐκ τῆς Ὀλύνθου καὶ τῶν Χαλκιδέων κίνδυνον, διδάσκει ἡ σωθεῖσα ἐν ἐπιγραφῇ συνθήκη μετ' αὐτῶν (Dittenberger ἔ. ἀ. 135. Hampl, Der König der Makedonen, Leipzig. Diss. σελ. 51, 57).

Οἱ πόλεμοι ἐκεῖνοι ἐγένοντο, ὅτε ὁ Ἀμύντας κατεῖχεν ἤδη τὸν θρόνον. Ὁ Ἰσοκράτης, Ἀρχιδ. 46, λέγει: «*παραπλήσια δὲ τούτοις Ἀμύντας ὁ Μακεδόνων βασιλεὺς ἐπραξεν*» ἡτιγητοὶ γάρ *ὑπὸ τῶν βαρβάρων τῶν προσηκουόντων μάχῃ καὶ πάσης Μακεδονίας ἀποστερηθεῖς*, τὸ μὲν πρῶτον ἐκλιπεῖν τὴν χώραν διενεόθη καὶ τὸ σῶμα διασφύζειν, ἀκούσας δὲ τινος ἐπαινοῦντος τὸ πρὸς Διονύσιον ὤνηθ' ἐν καὶ μεταγνοὺς ὥσπερ ἐκεῖνος χωρίον μικρὸν καταλαβὼν καὶ βοήθειαν ἐνθένδε (ἐκ Σπάρτης) μεταπεμψάμενος, (πρβλ. Ξεν. Ἑλλ. 52, 13. Ἰσοκρ. Πανηγυρ. 126. Διόδ. 15, 19, 3. Παπασταύρου ἐν «Ἑλληνικά» 10, 64. Geyer 115 ἔξ. 120 ἔξ.) ἐντὸς μὲν τριῶν μηνῶν κατέσχεν ἅπασαν Μακεδονίαν, τὸν δ' ἐπίλοιπον χρόνον βασιλεύων γήρᾳ τὸν βίον ἐτελεύτησεν». Τὸ «*μικρὸν*» ἐκεῖνο «*χωρίον*», ὁπόθεν «*μετεπέμψατο βοήθειαν*» κινδυνεύων τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ πρὸς τοὺς βαρβάρους πολέμῳ, πρέπει νὰ ἔκειτο ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ που καὶ νὰ ἦτο ἐν τῶν πολλῶν φρουρίων, αἵτινα περιέγραψα ἤδη ἀλλαχοῦ (Ἀρχ. Ἑφ. 1932, Ἑλλ. 7) οὐχὶ δ' αἱ Αἰγαί (Geyer ἔ. ἀ. 115), αἵτινες δὲν θὰ ἔλεγοντο «*μικρὸν χωρίον*», οἱ δὲ περὶ τῶν κρισίμων τούτων γεγονότων λόγοι τοῦ Ἰσοκράτους, καίπερ ἐξαίροντες τὸν μὴ δυνάμενον νὰ ἔλθῃ ἐγκαίρως σπαρτιατικὸν παράγοντα, ἀντὶ τοῦ ὁποίου ὁ Geyer 116 πλάττει θεσσαλικόν, ἐγκλείουσι,

νομίζω, τὴν ἀδήριτον ἀνάγκην, δι' ἣν ὁ βασιλεὺς ἐλησμόνησε τὴν Γυγαίαν καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς τέκνα, ἀπεφάσισε δὲ νὰ συνδεθῇ διὰ τοῦ μετὰ τῆς Εὐρυδίκης γάμου πρὸς τὰς δυτικὰς ἡγεμονίας, τῇ ταχείᾳ βοηθείᾳ τῶν ὁποίων ὄχι μόνον ἐκ τοῦ κινδύνου ἠδύνατο νὰ σωθῇ ἀλλὰ καὶ ὅλην τὴν Μακεδονίαν νὰ ἀνακτήσῃ. Τούτου ἐπιτευχθέντος τότε ταχέως, ἐκινδύνευσε πάλιν σπουδαίως ὁ Ἀμύντας ὕστερον ἔνεκα τοῦ πρὸς τοὺς Ὀλυνθίους καὶ τὸν ἐπαναστατήσαντα Ἀργαῖον πολέμου, ἐσώθη δὲ τῇ βοηθείᾳ τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Ἑλιμείας (Ἰσοκρ. ἔ. ἀ. Ξενοφ. Ἑλλ. 5, 2, 11 ἐξ. Διόδ. 15, 19, Geyer 120 ἐξ.) ἐν ᾧ ἡ Ὁρεστὶς καὶ ἡ Πελαγονία συνεῖχον ἡσυχάζουσαν τὴν Ἰλλυρίαν. Ἀλλὰ συμπτηχθείσης τῆς δευτέρας ναυτικῆς συμμαχίας τῶν Ἀθηναίων ἀπεσπάρθη ἀπὸ τῆς Σπάρτης καὶ συνεμάχησε μετὰ τῶν Ἀθηναίων (Dittenberger, Sylloge³ 157) ἐξασφαλίσας οὕτως εἰρηνικὰ καὶ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ γήρατος, ἐξ οὗ καὶ ἀπέθανε. Ὁ γάμος λοιπὸν μετὰ τῆς Εὐρυδίκης δὲν ἦτο οὔτε ἔρωτική περιπέτεια οὔτε ἄλλως ἀλόγιστος πράξις, ἀλλ' ἐσκεμμένη πολιτική, διορθοῦσα πᾶσαν ταραχήν, αἵρουσα πάντα κίνδυνον καὶ στερεοῦσα μακρὰν εἰρήνην. Μόνον οὕτω κρινόμενος ὁ Ἀμύντας δύναται νὰ σώσῃ τὴν καλὴν του ἱστορικὴν φήμην: « Hic quoque insignis industria et omnibus imperatoriiis virtutibus instructus fuit » (Iust. 7, 4).

Ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος υἱὸς τῆς Εὐρυδίκης, ὁ Φίλιππος, ἀπέθανε δολοφονηθεὶς τῷ 336 ἐν ἡλικίᾳ 46 ἐτῶν, θὰ εἶχε γεννηθῇ τὸ 383 ἢ 382. Ἄν προσθέσωμεν πέντε ἢ ἑξ ἔτη, καθ' ἃ θὰ ἐγεννήθησαν τὰ ἄλλα τρία τέκνα, ἀνερχόμεθα περὶ τὸ ἔτος 389 περίπου (τῷ 390 κατὰ Geyer ἔ. ἀ. 80, 124, 127), ὅτε θὰ ἐκινδύνευσε τὸ κράτος καὶ θὰ ἐνυμφεῦθῃ ὁ Ἀμύντας τὴν Εὐρυδίκην. Ὡστε ὁ πρῶτος υἱὸς τοῦ Ἀμύντου, ὁ Ἀλέξανδρος, θὰ ἦτο περίπου 19 ἐτῶν, ὁ δὲ τρίτος, ὁ Φίλιππος, θὰ ἦτο 13 ἐτῶν, ὅτε ὁ Ἀμύντας ἀπέθανε τῷ 370, ἥτοι οἱ τρεῖς υἱοὶ ἦσαν μόλις ἢ ἀκόμη ἔφηβοι. Τότε λοιπὸν θὰ ἔμαθε γράμματα ἡ Εὐρυδίκη, ἵνα παρακολουθῇ τὴν παιδείαν τῶν υἱῶν. Ὁ δὲ μικρὸς Φίλιππος πιθανῶς δὲν θὰ εἶχεν ἀπολαύσει ἐπαρκῶς τῆς παιδευτικῆς μερίμνης τῆς μητρὸς, διότι ἀναφέρεται ὅτι « ἦν ἐν τούτοις (τῇ μουσικῇ καὶ τοῖς λογοτεχνικοῖς) ὑπ' ὀψιμαθίας ἑαυτοῦ μικρότερος καὶ νεοπρεπέστερος· ὅθεν καὶ φασὶ πρὸς τινὰ ψάλτην περὶ χορυσμάτων αὐτοῦ διαφερομένου καὶ δοκοῦντος ἐξελέγχειν, ἀτρέμα μειδιάσαντα τὸν ἄνθρωπον εἰπεῖν « μὴ γένοιτό σοι, βασιλεῦ, ἀθλίως οὕτως, ἵνα ταῦτ' ἐμοῦ βέλτιον εἰδῆς » (Πλουτ. Ἡθ. 334^c). Τὸ ἐπίγραμμα οὐδὲν λέγει περὶ τῆς γλώσσης, ἣν ὠμίλει ἡ Εὐρυδίκη, προϋποθέτον αὐτὴν ὡς μητρικὴν γνωστὴν ὑπ' αὐτῆς· διότι ἂν δὲν ἦτο μητρικὴ, τότε τὸ κατόρθωμα τῆς Εὐρυδίκης νὰ ἐκμάθῃ ὡς μήτηρ ἦδη καὶ γλῶσσαν καὶ γράμματα θὰ ἦτο διπλοῦν καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξαρθῇ ὡς τοιοῦτον.

Τὸν Ἀμύνταν διεδέχθη ὁ υἱὸς Ἀλέξανδρος, ὃν βασιλεύσαντα ἐπὶ ἐν ἔτος ἐδολοφόνησεν ὁ σύζυγος τῆς ἀδελφῆς του Εὐρυνόης Πτολεμαῖος ὁ Ἀλω-

ρίτης¹), ὅστις ἀναλαβὼν τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ δευτέρου υἱοῦ Περδίκκα Γ' ὡς βασιλέως, συγχρόνως ἢ μετ' ὀλίγον ἐνυμφεύθη τὴν πενθεράν του χήραν βασιλίσσαν Εὐρυδίκην καὶ ἐξαφανίζεται μετ' αὐτῆς, ὅτε ὁ Περδίκκας ἐνηλικιωθεὶς τῷ 365 μοναρχεῖ μέχρι τοῦ ἐνδόξου κατὰ τῶν Ἰλλυριῶν θανάτου του τῷ 359 (Beloch III, II 61 ἐξ. Geyer 134-9). Τότε ἔδει νὰ βασιλεύσῃ ὁ ἀνήλικος υἱὸς τοῦτου Ἀμύντας, ὅστις ὅμως δὲν ἀπήλαυσε τοῦ θρόνου, διότι ἀντ' αὐτοῦ, καλουμένου βασιλέως, ἐκυβέρνηα κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς ἐπίτροπος εἶτα δὲ ὡς βασιλεὺς ὁ θεῖος του Φίλιππος, ὁ πατὴρ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ Εὐρυδικὴ κατὰ τὰνωτέρω ἔμεινε χήρα ἐπὶ ἓν ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της βασιλέως Ἀμύντου, ἥτοι ἐφ' ὅσον ἐβασίλευεν ὁ ἀτυχὴς υἱὸς της Ἀλέξανδρος Β'. Ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἔμαθε γράμματα, δὲν νομίζω διὰ περιλαμβάνει καὶ τὸ ἔτος τῆς βασιλείας ταύτης.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἀμύντου, ἡ ἀλλαγὴ καταστάσεως καὶ καθηκόντων αὐτῆς τε καὶ τοῦ υἱοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ οἱ μεμαρτυρημένοι ἔρωτες αὐτῆς πρὸς τὸν Ἀλωρίτην γαμβρόν της (πρβλ. Iust. 7,4. Geyer 131) ἦσαν ὑποθέσεις ἱκαναὶ νὰ περισπᾶσιν τὴν προσοχὴν της, ἐν ᾗ τὰ τελευταῖα εἰρηνικὰ ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ γέροντος Ἀμύντου παρείχον αὐτῇ σχολὴν πρὸς φροντίδας περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων της. Αἱ φροντίδες αὗται θὰ εἶχον λήξει ἀποθανόντος τοῦ Ἀμύντου. Εἶναι πιθανὸν δέ, ὅτι τότε ἔσθησε τὸ πρὸς τὰς Μούσας ἀνάθημά της, ἐν τῷ ὁποίῳ δὲν λέγεται βασιλίσσα ἀλλὰ θυγάτηρ τοῦ Ἰοῦρα.

Ἡ ἄλλη Εὐρυδικὴ, ἥς ἐμνημονεύσαμεν ἐν ἀρχῇ, ἦτο σύζυγος τοῦ Φιλίππου Β', ὡς εἵπομεν ἥδη. Ὁ Φίλιππος ὡς πρῶτην νόμιμον σύζυγόν του ἐνυμφεύθη τὴν Φίλαν, ἀδελφὴν τοῦ Δέρδα καὶ τοῦ Μαχάτα (Μαχίτου I G I*, 71) τοῦ ἡγεμονικοῦ οἴκου τῆς Ἑλιμείας, ἀλλ' ὁ θάνατος ἡ ἄλλη αἰτία ἔλυσε τὸν ἄγονον τοῦτον γάμον. Διὰ τοῦτο τῷ 357 ἔλαβε δευτέραν νόμιμον σύζυγον τὴν Ὀλυμπιάδα, θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῆς Ἡπείρου Νεοπτολέμου· ἐξ αὐτῆς ἐγέννησε τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον καὶ τὴν Κλεοπάτραν, ἥτις ὑπανδρεύθη ὕστερον τὸν θεῖόν της Ἀλέξανδρον, βασιλέα τῆς Ἡπείρου (ὄρα Μ. Δήμιτσα, Ἰστ. τ. Ὀλυμπιάδος, 1887. Beloch III, II* 68 ἐξ.).

Ἀλλὰ πλὴν ταύτης τῆς νομίμου συζύγου του, ἦν προσέβαλε μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου του νυμφευθεὶς νομίμως τὴν ἐκ Πέλλης ἀνεψιὰν τοῦ στρατηγοῦ Ἀττάλου Κλεοπάτραν, εἶχεν ὁ βασιλεὺς καὶ ἄλλας συνεινόνους νομίμους μὲν ἀλλ' ἀνεπισήμους ἐκ διαφόρων χωρῶν. Σχεδὸν μετὰ πᾶσαν κατὰκτησιν χώρας συνεδέετο πρὸς αὐτὴν καὶ διὰ γάμου χάριν πολιτικοῦ κέρδους. «Ὁ δὲ Φίλιππος αἶε κατὰ πόλεμον ἐγάμει» (Σάτυρ. F. H. Gr...). Οὕτω ἐνυμφεύθη ἐν Λαρίσῃ τὴν Φίλινναν, ἐν Φεραῖς τὴν Νικασίπολιν, ἐν Μικρᾷ Σκυθίᾳ (Δοβρουτσᾷ) τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῶν Γετῶν Κοθήλα, καλουμένην Μή-

1. Ὁρα PAPAŠTAVRU, Amphipolis, Beiheft der Klio, 1935, σ. 25, ἐνθα πλεονάζει τὸ und ἐν τῇ φράσει «der Wittwe der Amyntas, und der Eurydike».

δαν ἢ Μηδόπαν, ἐν δὲ τῇ Ἰλλυρία τὴν Αὐδάταν. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἰουστίνον 9,8 ὁ Φίλιππος εἶχεν ἐκ διαφόρων γάμων συναφθέντων **κατὰ βασιλικὸν ἔθος** πολλοὺς ἄλλους υἱοὺς, οἵτινες ἢ ὑπὸ τῆς μοίρας ἢ ὑπὸ σιδήρου ἀπώλοντο. (᾽Ορα καὶ Beloch III, I 604').

Ἐκ πασῶν τούτων τῶν γυναικῶν ἐνδιαφέρει ἡμῖν ἡ Ἰλλυρίς Αὐδάτα. Αὕτη μετὰ τὸν περὶ τὸ 358 συναφθέντα γάμον της μετωνομάσθη εἰς Εὐρυδίκην (᾽Αρριαν. Διαδ. 22. Beloch III, II 68 ἐξ.), ἐγέννησε δὲ περὶ τὸ 340 μίαν κόρην κληθεῖσαν Κύνναν (᾽Αθην. 13, 560 ἐξ. 4, 155 α. Σάτ. F. H. G. III 161. Διόδ. 19, 52. ᾽Αρριαν. Ἀνάβ. 1, 5, 4) ἢ Κυνάνην (᾽Αρριαν. Διαδ. 23. Πολυαιν. 8, 60), γενομένην ὕστερον σύζυγον τοῦ Ἀμύντα, υἱοῦ τοῦ Περγάκη, ὃν ὡς ἀνήλικον διάδοχον τοῦ θρόνου ἐπετρόπευσεν ὁ θεῖος Φίλιππος ὁ Β' ὁ πατὴρ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, καὶ παρεμέρισεν ἔπειτα ἐντελῶς, λαβὼν αὐτὸς τὸν θρόνον. Ἐκ τοῦ γάμου τούτου τῆς Κύννας μετὰ τοῦ Ἀμύντα, θανατωθέντος ἔπειτα τῷ 336, ἐγεννήθη μία κόρη, ἡ Ἀδεῖα (Ἡδεῖα), ἣτις μετωνομάσθη κατὰ τὴν μάμμην εἰς Εὐρυδίκην, ὑπανδρεύθη τῷ 321 τὸν υἱὸν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου Φίλιππον Ἀρριδιάϊον καὶ ἀνεμείχθη ζωηρῶς εἰς τὴν διοίκησιν τῆς χώρας, ὥστε τῷ 317 ἐφρονεύθη κατὰ διαταγὴν τῆς Ὀλυμπιάδος (Beloch III, II 67-9. Δήμιτσα, ἐ. ἀ. 85 ἐξ.)

Ἡ Αὐδάτα-Εὐρυδίκη ἦτο ἀναμφισβητήτως βάρβαρος ἐξ Ἰλλυρίας καὶ βεβαίως δὲν θὰ ἐγνώριζεν οὔτε γλῶσσαν οὔτε γραφὴν Ἑλληνικὴν — καθὼς πιθανῶς οὐδ' ἡ Μήδα — καίπερ οὔσα, κατὰ τὸν Beloch, θυγάτηρ ἢ θυγατριδῇ τοῦ βασιλέως τῶν Ἰλλυριῶν Βαρδύλεως. Ἄλλο τέκνον πλὴν τῆς Κυνάνης δὲν ἀπέκτησε. Ἡ δὲ Κυνάνη «*γῆμαμένη Ἀμύντα τῷ Περγάκῳ, ταχέως τοῦτον ἀποβαλοῦσα, οὐκ ὑπέμεινεν ἀνδρὸς πειραθῆναι δευτέρου, ἀλλὰ μίαν ἔχουσα θυγατέρα ἐξ Ἀμύντου, (Ἀδεῖαν) Εὐρυδίκην καὶ ταύτην, τὰ πολεμικὰ ἥσκησεν*», ὡς λέγει ὁ Αἰλιανὸς 8, 60, διηγούμενος ἐν συνεχείᾳ πολεμικὰ αὐτῆς κατορθώματα. Μόνον ἂν ἡ μήτηρ Αὐδάτα-Εὐρυδίκη ἦτο ὁμοία, ἡδύνατο ἢ Κυνάνη νὰ ἀνατραφῇ οἷα ἐδείχθη ἔπειτα, ἀνίκανος καὶ ἀλλοτρία ὅλως πρὸς σπουδὰς καὶ μελέτας, βεβαίως ἀγράμματος καίπερ ἑλληνίζουσα καὶ μακεδονίζουσα τὰ αἰσθήματα. Μόνον τοιαύτη οὔσα θὰ ἠδύκαίρει νὰ θεραπεύῃ πολεμικὰ ἰδεώδη καὶ οὕτω νὰ διαφημίξῃ ἀσυναισθήτως τὸν πολεμικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀγόνου καὶ πτωχῆς μητροικῆς πατρίδος Ἰλλυρίας, ἣς τὰ τέκνα, ὅταν δὲν ἀμύνωνται ὑπὲρ αὐτῆς, μισθοῦσι τὴν στρατιωτικὴν τῶν ἀρετῶν εἰς ἄλλους (πρβλ. Κεραμόπουλλον, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι σ. 42 ο.). Τοιαύτη μήτηρ οἷα ἡ Αὐδάτα, ἔχουσα καὶ ξενικὸν ὄνομα, ἦτο βεβαίως βάρβαρος καὶ τριβάρβαρος.

1. Ὅτι καὶ ἐν Ἡπείρῳ οἱ βασιλεῖς ἐνυμφεύοντο πολλὰς γυναῖκας, ὅρα Πλουτ. Πύρρ. 9.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ ἐπίγραμμα τῆς Εὐρυδίκης τῆς κόρης τοῦ ὀρέστου Ἴρρα, παρατίθεμεν τοὺς λόγους, δι' ὧν ὁ Πλούταρχος, γράφων « περὶ παίδων ἀγωγῆς », συνοδεύει αὐτό : « *πειρατέον οὖν εἰς τὸν τῶν τέκνων σωφρονισμόν πάνθ' ὅσα προσῆκεν ἐπιτηδεύειν, ζηλώσαντας Εὐρυδίκην, ἣτις Ἰλλυρίδς οὕσα καὶ τριβάροβαρος, ὁμῶς ἐπὶ τῇ μαθήσει τῶν τέκνων ὁψέ τῆς ἡλικίας ἤψατο παιδείας· ἱκανῶς δ' αὐτῆς τὴν φιλοτεκνίαν σημαίνει τοῦ ἐπίγραμμα, ὅπερ ἀνέθηκε Μούσαις* : « *Εὐρυδίκη Ἴρρα πολιήτισι* » κ.λ.π.

Ἡ Εὐρυδίκη Ἴρρα δὲν ἐμφανίζεται ἀξιολόγως εἰς τὴν πολιτικὴν σκηνήν, ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ Ἀμύντας, ὁ πρῶτος σύζυγός της· εἶναι δὲ βέβαιον, ὅτι ἔζη καὶ μετὰ τὸ 365, ὅτε ἡ σειρὰ τῆς βασιλείας ὑπὸ τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ Φιλίππου τοῦ Β' ἦλθεν εἰς τὸν Ἀμύνταν, τὸν ἀνῆλικον ἀνεψιόν του, υἱὸν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Περδίκκα. Τοῦτον τὸν βασιλέα παρεμέρισεν ὁ Φίλιππος ἔπειτα, γενόμενος αὐτὸς βασιλεύς, νυμφεύσας δὲ αὐτὸν μετὰ τῆς θυγατρὸς του Κυρνάνης. Ἀφ' οὗ ἡ Εὐρυδίκη Ἴρρα ὑπῆρξεν τόσον καλὴ μήτηρ, ὥστε νὰ συμμελετᾷ μετὰ τῶν υἱῶν της, συντροφῶν τοῦ νεαροῦ Ἀριστοτέλους, καὶ νὰ εἶναι καὶ αὐτὴ ὑπερήφανος διὰ τοῦτο καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων δὲ νὰ θεωρῆται ἀξιομίμητον παράδειγμα μητρὸς, ἀναμφιβόλως θὰ ἠγαπᾶτο ὑπὸ τῶν υἱῶν της· τοῦλάχιστον οὐδεμία εἰδήσις ὑπάρχει περὶ ἀντιθέτων αἰσθημάτων τοῦ υἱοῦ της Φιλίππου, ἐλθόντος εἰς τὸν θρόνον τῷ 365. Θὰ ἦτο δὲ πᾶσα ἀσέβεια τοῦ Φιλίππου πρὸς τὴν μητέρα τόσον ἄτοπος, ὥστε ἡ ἱστορία δὲν θὰ ἀπεσιώπα αὐτήν. Ἄν ἡ Εὐρυδίκη εἶχε γεννήσει τὸν πρῶτον υἱόν της τῷ 389 καὶ ἦτο δεκαοκταεῖς ὅτε ὑπανδρεύθη, θὰ εἶχε γεννηθῇ περὶ τὸ 407, ἦτοι θὰ ἦτο ἡλικίας 42 ἐτῶν τῷ 365, ὅτε ὁ υἱὸς της Φίλιππος ἐγένετο ἐπίτροπος τοῦ ἐγγόνου της Ἀμύντα. Εἶναι πιθανὸν ὁμῶς, ὅτι φιλόδοξος οὕσα καὶ ἀκολουθοῦσα τὸν Ἀλωρίτην, ἄνδρα ὁσαύτως φιλόδοξον καὶ πρὸς νεωτερισμοὺς ἐπιρρεπῆ, ὥστε οὐχὶ ἀνεκτὸν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, θὰ ἔζη ἀλλαχοῦ που. Ἄλλως θὰ ἠδύνατο νὰ ζῇ ἐν τῇ αὐτῇ τῆς Πέλλης παρὰ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἐγγόνῳ. Τόσον δὲ νέα οὕσα ἠδύνατο νὰ ζῇ καὶ κατὰ τῷ 358, ὅτε ὁ υἱὸς Φίλιππος ἐνυμφεύθη τὴν Αὐδάταν. Ἡ μετονομασία ὁμῶς τῆς Αὐδάτας εἰς Εὐρυδίκην ἔχει ἴσως διπλὴν σημασίαν : δηλοῖ δηλ. καὶ τὴν ἐξαίρετον ὑπόληψιν, ἣς ἀπῆλυσεν αὐτὴ ἡ Αἰκατερίνη Β' τῆς ἀρχαιότητος, ἡ Εὐρυδίκη Ἴρρα — αὐτὸ δὲ τοῦτο ρητέον καὶ περὶ τῆς μετονομασίας τῆς Ἀδείας — ἀλλὰ πιθανῶς καὶ ὅτι ἡ Εὐρυδίκη Ἴρρα εἶχεν ἤδη ἀποθάνει, ἐγένετο δ' ἡ μετονομασία τῆς Αὐδάτας πρὸς διαιώνισιν τῆς μνήμης, τῆς ἰσχυρᾶς ἐπιβολῆς καὶ τῆς ἐκτάκτου προσωπικότητος τῆς βασιλίσσης.

Ἐχομεν λοιπὸν δύο - ἢ καὶ τρεῖς - Εὐρυδικάς, αἵτινες, ἂν δὲν συνέζησαν, διεδέχθησαν ὁμῶς ἀμέσως ἡ μία τὴν ἄλλην λαβοῦσα καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς. Ἐκ τῶν δύο πρώτων ἡ μία ἔχει ἑλληνικὸν ἀρχικῶς ὄνομα, ἡ ἄλλη Ἰλλυρικόν· ἡ μία κατάγεται ἐξ Ὀρεστίδος σχούσης βασιλέα Ἀντίοχον (Θουκ. 2, 80), γεννησάσης τὸν συγγενῆ Λεόννατον καὶ τὸν Περδίκκαν (Ἀρριαν. ἀνάβ.

6, 28. Ἰνδ. 18, 5) καὶ κειμένης μεταξὺ Λύγκου ἢ Πελαγονίας καὶ Ἑλιμείας ἔνθα ἔχομεν ἑλληνικὰ ὀνόματα βασιλέων καὶ ἰδιωτῶν καὶ ὅθεν προῆλθεν ἡ κατάληψις καὶ ἐξελλήνισις τῆς ὑπὸ τῶν Θρακῶν ποτε οἰκουμένης κεντρικῆς Μακεδονίας· ἡ μία εἶναι φιλόμουσος καὶ μανθάνει γράμματα μήτηρ οὕσα ἤδη, συσπουδάζει μετὰ τῶν υἱῶν, ἔχει σαφῆ ἀντίληψιν τῆς ἀξίας τῶν γραμμάτων καὶ τῆς παιδείας καὶ ἀπαθανατίζει τὴν ἀντίληψιν ταύτην· ἡ ἄλλη ἤλθεν εἰς Μακεδονίαν βάρβαρος, διετέλεσεν οἷα ἤλθεν καὶ κατέλιπεν ὅπισθεν αὐτῆς τὴν Κυρνήνην, γυναῖκα θαῦμα ἴσως, ἀλλ' οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσαν πρὸς τὴν γυναικεῖαν τρυφερότητα ἢ πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰς Μούσας, ἀμαζόνα, ἡ πολεμῖα ἔργα ἔμελε βιὸς καὶ φαρέτρῃ· ἡ μία ἀνεδείχθη περίφημος βασίλισσα, ὥστε νὰ μεταλαμβάνωσιν ἔπειτα αἱ διάδοχοι τὸ ὄνομά της, ἡ ἄλλη καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο μεταλαβοῦσα παρέμεινεν ἀφανὴς καὶ ἄγνωστος· ἡ μία ἔχει σαφῆ γνῶσιν τῆς θρησκείας καὶ τῶν θεῶν καὶ ὥς Ἑλληνὶς ἴστησιν ἀνάθημα ταῖς Μούσαις, ἡ ἄλλη ἀγνοεῖται ὅλως ἐν τούτῳ τῷ κεφαλαίῳ.

Ποία ἐκ τῶν δύο εἶναι βάρβαρος καὶ τριβάρβαρος;

Ὁ Πλούταρχος ῥητῶς γνωρίζει τὴν Εὐρυδίκην Ἰρρα. Ἄλλ' ἔχει ἀκούσει ἢ ἀναγνώσει πολλὰ περὶ βαρβάρου Ἰλλυρίδος Εὐρυδίκης καὶ ἀναμιφθόλως ἐταύτισεν αὐτὴν πρὸς τὴν τοῦ Ἰρρα· ἂν δὲν ἐταύτιζεν, ἔπρεπε πάντως νὰ διαστείλῃ αὐτάς. Διότι, ἂν ἡ Εὐρυδίκη Ἰρρα δὲν ἦτο ἀναμιφισβήτητος Ἑλληνίς, ἡ Εὐρυδίκη-Αὐδάτα ὅμως ἦτο βεβαία Ἰλλυρίς καὶ ἔδει νὰ διακριθῇ ἀπὸ τῆς ἄλλης, ἀφ' οὗ μάλιστα δὲν εἶχεν ἡβῶντας ἢ μὴ ἡβῶντας υἱοὺς, ἀλλὰ μίαν θυγατέρα μόνην. Ὁ Πλούταρχος γράφει ὡς γινώσκων οὐχὶ δύο οὔτε τρεῖς, ἀλλὰ μίαν Εὐρυδίκην μόνην. Εἶναι λοιπὸν φανερὰ ἡ σύγχυσις τῶν γυναικῶν τούτων.

Ἡ δυτικὴ καὶ πᾶσα ἡ μεσόγειος Μακεδονία ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαίους. Ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων συνεφώνουν, ὅτε ἐκ τῆς πείρας ἢ κατὰ τὴν πείραν, ἣν εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι περὶ τῶν Θρακῶν τῆς Χαλκιδικῆς τῶν περικοινόντων τὰς Ἀθηναϊκὰς ἀποικίας, πλειτικῶς δ' ὑπηκόων τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους, ἔκρινον σύμπαντας τοὺς Μακεδόνas ὡς βαρβάρους.

Πόσον συγγνωμικοὶ πρέπει νὰ ἦμεθα πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἀγνοοῦντας τὰ κατὰ τὴν Δυτικὴν μάλιστα Μακεδονίαν πράγματα, ἀφ' ἧς ἡ νύτιος Ἑλλάς χωρίζεται διὰ μεγάλων δυσπόρων ὁρέων, δυσχερανάντων πάντοτε σπουδαίως τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις, ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀναλόγου ἀγνοίας τῆς αὐτῆς χώρας καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ Εἰκοσιένα. Ἦδη ἐπὶ Ρήγα τοῦ Φερραίου ἡ Καστορία εἶχε δώσει εἰς αὐτὸν τρεῖς συναγωνιστὰς συμμερισθέντας τὴν ἐν Βελιγραδίῳ τύχην του, τὸν Παναγιώτην καὶ τὸν Ἰωάννην

1. Ὁρα Κεραμόπουλλον, ἐν Εἰς μνήμην Σπ. Λάμπρου, 68 ἔξ.

Ἐμμανουὴλ καὶ τὸν Γεώργιον Θεοχάρην, οἱ ἀδελφοὶ Μαρκίδαι Πούλιου ἐκ Σιατίστης, τυπογράφοι ἐν Βιέννῃ, ἀπηλαύνοντο ἐκεῖθεν ὡς δημοσιεύσαντες τὰ ἔργα τοῦ Ρήγα (Legrand, μετάφρ. Λάμπρου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα, 1891. Ἀμάντιου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα, 1930. Daskalakis, Rhigas Velestinlis, 1937 κ. ἄ.), ἡ Ἐπανάστασις τῆς Νιαούσης καὶ τοῦ Ὀλύμπου ἦτο τὸ κορύφωμα τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ ἔγινε μετὰ συνεννόησιν τῶν ἀντιπροσώπων πασῶν τῶν κοινοτήτων αὐτῆς (ὄρα Colocotronis, La Macédoine, 1919, σελ. 351 καὶ τὸ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας βραβευθὲν ἔργον τοῦ κ. Ἰω. Κ. Βασδραβέλλη: Οἱ Μακεδόνες ἀγωνισταὶ καὶ ἡ συμβολὴ των εἰς τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα), ὧν αἱ ὁρεῖναι δὲν εἶχον παύσει νὰ θεραπεύωσι τὸν ἀρματολισμόν. (Κασομούλη, Ἐνθυμήματα στρατιωτικὰ τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων, 1821-1833, τόμ. Α'). Εἰς ὅλας τὰς κοινότητας ἤκμαζον τὰ γράμματα ὑπὲρ τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας καὶ ὡς ἐν Ἡπείρῳ, ἧς οἱ κάτοικοι διὰ τὸ ἄγονον τῆς χώρας ἐξενιτεύοντο, οὕτω οἱ Μακεδόνες ἐξενιτεύοντο καὶ ἐκινοῦντο πρὸς τὸν πολιτισμόν (πρβλ. Τρ. Εὐαγγελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, 1936, Εἰσαγωγή. Λιούφη, Ἱστορία τῆς Κοζάνης. Ν. Δελιαῆ, Ἀναμνηστικὴ Ἐκδοσις Παύλου Χαρίση, Κοζάνη 1935. — Κεραμοπούλλου, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, σελ. 130 κ. ἄλ. Ἑλληνικά τόμ. 11 σελ. 361).

Πῶς μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Νιαούσης διεσκορπίσθησαν οἱ κάτοικοι τῶν κοινοτήτων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας δεικνύουσιν ἔγγραφα, οἷα τὰ παρὰ Ἰ. Φωτοπούλῳ, Ἱστορία τῆς Σελίτσης (Ἐρατύρας), Ἀθῆναι 1939, σελ. 62 κέξ. Ἐν τῇ πατρίδι μου Βλάστη (Μπλάτσι) τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Κ. Δ. Γραμματικοῦ (μνημονεύεται οὗτος τῷ 1805 ὡς «γραμματικὸς ποτὲ τοῦ Μουχτάρ πασιᾶ» βλ. Ἡπειρωτ. Χρονικὰ τόμ. 13ος, σελ. 87) περιέχει τὸ ἐξῆς σημείωμα: «1827: Ὀκτωβρίου: .24 ἡμέρα Δευτέρα. Ἐκίνησαν διὰ Μπετόλια, Σέρρας καὶ Θεσσαλονίκῃ διὰ νὰ συνάξουν τὲς φαμίλιὰς ὁ Ἰμπραήμ ἀγᾶς μὲ χωριανοὺς (= Βλασιώτας). 18 Δεκεμβρίου: ἐγύρισαν: Ἰμπραήμ-γᾶς καὶ Σαράκος». Ἡ οἰκογένεια τοῦ Γιάννη Φαρμάκη εἶχε καταφύγει εἰς Σέρρας, ὡς αὐτὸς γράφει ἐν ἐπιστολῇ του δημοσιευομένη ὑπὸ τοῦ Φιλήμονος. Ταῦτα καὶ πολλὰ ἄλλα δεικνύουσι τὴν ζωηρὰν συμμετοχὴν τῆς Δυτ. Μακεδονίας εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ Εἰκοσιένα. Ἀλλ' ὅμως ἡ χώρα ἦτο ἐλάχιστα γνωστὴ ἐν τῷ νότῳ, ὥστε τὰ ἔγγραφα τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου ποιοῦνται χρῆσιν ὄχι τοῦ ὅρου Μακεδονία καὶ Μακεδόνες, ἀλλὰ Ὀλυμπος, Κασσάνδρα, Ὀλύμπιοι, Κασσανδρινοί, Νιαουστινοί. (Ὅρα Ἀρχεῖα τῆς Ἑλλ. Παλιγγενεσίας I, σελ. 212, 213 Λιγνοῦ, Ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος Ὑδρας τόμ. 8 σ. 431 ἐξ.). Καὶ ὁ βαρῶνος Κωνσταντίνος Μπέλλιος, ὁ μέγας διὰ τοῦ Βελλιεῖου κληροδοτήματός του εὐεργέτης τῆς Μακεδονίας, ὅστις ἐν τῇ διαθήκῃ του ἰδιοχείρως γράφει, ὅτι εἶδε τὸ φῶς εἰς τὸ Μπλάτσι τῆς Μακεδονίας, ὅτε ὕστερον τὸ 1837 ἴδρυσεν ἐν Ἀθήναις τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐται-

ρείαν, ἐνεγράφη διὰ ξένης χειρὸς εἰς τὸ μητρώον αὐτῆς ὑπὸ αὖξοντα ἀριθμὸν 1 ὡς *Θετταλός!* (Γ. Χατζῆς, Πρακτ. τῆς Ἀρχαιολογ. Ἑταιρείας 1929, σελ. 42 ἐξ. 45). Ὁ δὲ Ἰω. Φιλήμων, Δοκίμιον περὶ τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, τόμ. 3, 1860, σελ. 83, λέγει: «... ἀνῆκον εἰς τινα... Κασὴμ ἀγᾶν, πρὸ μηνὸς δολοφονηθέντα ἐν Λεβιδείᾳ παρὰ τοῦ Δεμήρ βέγη Κοστούρη, καταγομένου ἐκ μιᾶς τῶν πολυκτημονεστέρων καὶ ἰσχυροτέρων οἰκογενειῶν τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἀλβανικῆς πόλεως Καστορίας (Κελέθρου)...»!! Ὁ Φιλήμων ἦτο κάτοχος τῆς σχολαστικῆς περὶ Κελέθρου ἢ Κηλήθρου ἢ Κηλήτρου γνώσεως (ὄρα «Τὶ εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι», ἐνθ' ἀν.), ἀλλ' ἠγνόει τὴν ἐν ταῖς καθαραῖς Ἑλληνικαῖς κοινότησι τῆς δυτικῆς Μακεδονίας προέχουσαν θέσιν τῆς Καστορίας μὲ τὰ ἐξαίρετα σχολεῖα καὶ τὰ *λάσσα* αὐτῶν (πρβλ. Παπακωνσταντίνου, Μεγ. Ἐγκυκλοπαιδεῖα, λέξ. Καστορία), ὡς ὁ Πλούταρχος — ὅχι δὲ μόνος — ἠγνόει πῶς τὴν ἐθνολογίαν τῶν Ὀρεστών καὶ τοῦ Ἰρρα, καίπερ πολυμαθέστατος κατὰ τὰ ἄλλα ὢν.

Ἀθῆναι, Ἀπρίλιος 1940

Α. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ